

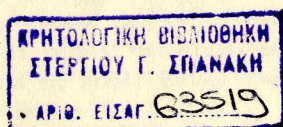
45
821
205

ΣΤΕΡΓΙΟΥ ΣΠΑΝΑΚΗ

Ο ΔΟΜΙΝΙΚΟΣ ΘΕΟΤΟΚΟΠΟΥΛΟΣ
ΚΑΙ Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

Ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν «Κρητικὴ Πρωτοχρονιά»,
ἔτ. Γ' (1963),

ΑΘΗΝΑ
1963

Ο ΔΟΜΙΝΙΚΟΣ ΘΕΟΤΟΚΟΠΟΥΛΟΣ ΚΑΙ Η ΚΡΗΤΙΚΗ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

Για κανένα άλλο ζωγράφο δεν χύθηκε τόσο μελάνι για να, γραφούν τόσα βιβλία και τόσα άρθρα στα διάφορα περιοδικά, όσο για το Δομένικο Θεοτοκόπουλο, τον ήρακλειώτη ζωγράφο του 16ου αιώνα. Είδικοί ιστορικοί της τέχνης, τεχνοκρίτες, ιστορικοί, λογοτέχνες απ' όλο τον κόσμο έχουν ασχοληθεί, τα τελευταία ιδίως χρόνια, με το έργο και τη ζωή του και έχουν εξετάσει το πολύπλευρο και θαυμαστό πραγματικά έργο του και την ιδιωτική ζωή του βασισμένοι σε υποθέσεις και συμπεράσματα, που καμμιά φορά δεν στηρίζονται στην ιστορική αλήθεια.

Μερικοί πίστεψαν πως θετικά ο Θεοτοκόπουλος γεννήθηκε στο ρωμανικό χωριό του Μαλεδιζιού Φόδελε, επειδή έτυχε να υπάρχει εκεί σήμερα οικόγεια Θεοτοκάκηδων, που τους θεώρησαν σαν γνήσιους απόγονους της οικόγένειας των Θεοτοκοπούλων (1). Ο 'Αχιλ. Κύρου στο έργο του: Οί Έλληνες της Αναγεννήσεως και ο Δομ. Θεοτοκόπουλος (2) υποστήριξε — και την άποψή του παραδέχτηκε και ο Ν. Καλογερόπουλος (3) — πως στη μονή του 'Αγ. Παντελεήμονα, κοντά στο Φόδελε, ήταν σχολή ζωγραφικής, όπου ο Θεοτοκόπουλος έμαθήτευσε στα παιδικά του χρόνια στην τέχνη της ζωγραφικής, ενώ είναι ιστορικά εξακριβωμένο πως η μονή του 'Αγ. Παντελεήμονα, όταν ζούσε ο Θεοτοκόπουλος, δεν υπήρχε, αφού ιδρύθηκε ένα δόκληρο αιώνα ύστερα από αυτόν, στην περίοδο της Τουρκοκρατίας (4).

(1). Σύμφωνα με στοιχεία που βρέθηκαν στο Τουρκικό 'Αρχείο 'Ηρακλείου, ένας Μουρίνος Θεοτοκόπουλος αναφέρεται ως ιδιοκτήτης κτημάτων στη Μεσαρά, κοντά στη Γόρτυνα. Και η Nathalie Cossio de Jimenez επιστοποίησε την ύπαρξη Θεοτοκοπούλων στη Βενετία τα τελευταία χρόνια του 17. αιώνα.

(2). Βλ. Α. Κύρου, Οί Έλληνες της Αναγεννήσεως και ο Δομ. Θεοτοκόπουλος, 'Αθήναι 1938, σελ. 15. «Και έτσι ο γιός των αρχόντων της Φόδελε — δηλαδή ο Θεοτοκόπουλος — εβρέθηκε μαθητής των καλογέρων του 'Αγ. Παντελεήμονος... Έδώ ήταν κι άλλα καλογερόπαιδα που έμάθαιναν κι αυτά την ωραία τέχνην. Μαζί των ο Θεοτοκόπουλος έτριβε τον θώλον, έτοιμάζε τις μικρές ξύλινες πλακίτσες των εικονισμάτων, τις έγυάλιζε, τις άλειβε με κιμωλιάν...».

(3). Βλ. Ν. Καλογερόπουλου, Βυζαντινά Μοναστήρια, στο περιοδικό «'Ελληνικά Φύλλα», 1935, σ. 205.

(4). Ύστερα από την κατάκτηση της Κρήτης από τους Τούρκους καταστράφηκε από τους νέους κατακτητές ή παλαιά μονή του 'Αγ. 'Αντωνίου στους Γαλήνους, κοντά στο χωριό Σίτες Μυλοποτάμου και εσφάγησαν οι καλόγεροι. Τρεις απ' αυτούς, οι Μακάριος, Γερσεμίας και Κοσμάς γλύτωσαν και ήλθαν στη βορεινή πλαγιά του Στρούμπα, κοντά στο Φόδελε, και ίδρυσαν τη μονή του 'Αγίου Παντελεήμονα, περί το

Υποστηρίχτηκε από άλλους ειδικούς πώς ο Θεοτοκόπουλος έφυγε από το Ήρακλειο σε μικρή ηλικία, άμοιρος από την τέχνη, και πήγε στη Βενετία, όπου κυρίως διδάχτηκε τη ζωγραφική και γι' αυτό είχε επιδράσει σ' αυτόν η ιταλική τεχντροπία.

Το πρόβλημα της καταγωγής του Θεοτοκόπουλου και της καλλιτεχνικής του μόρφωσης, αλλά και γενικά της Κρητικής Ζωγραφικής, φωτίστηκε τελευταία άρκετά από τις έρευνες του γνωστού ιστοριοδίφη, έρευνητή των Άρχείων της Βενετίας Κωσταντ. Μέρτζιου, γνωστού στους ασχολούμενους με την Κρητική Ιστορία από τα τόσα δημοσιεύματά του, τα σχετικά με την Ιστορία της Κρήτης, κυρίως στο περισπούδαστο περιοδικό του Ήρακλείου Κρητικά Χρονικά (5). Ο Μέρτζιος έρευνήσε το συμβολαιογραφικό άρχειο ενός συμβολαιογράφου του Χάντακα, του Μιχαήλ Μαρά, που καλύπτει τη χρονική περίοδο 1538—1578, αποτελούμενο από 19 κατάστιχα. Τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής ανακοίνωσε στο Α' Διεθνές Κρητικολογικό Συνέδριο, που έγινε στο Ήρακλειο τον Σεπτέμβριο 1961.

Τα «σταχυολογήματα» αυτά από τα κατάστιχα του νοταρίου του Χάντακα Μ. Μαρά, όπως τα χαρακτηρίζει ο Μέρτζιος, φέρνουν στο φως της Ιστορίας πολυτιμότερα στοιχεία, αδιάψευστα, που άφορούν τα επαγγέλματα που ασκούσαν στον Χάντακα τότε, τους συμβολαιογράφους, τους γιατρούς, τους δικηγόρους και τους ζωγράφους του Χάντακα τη χρονική εκείνη περίοδο (6).

1677, όπως αναφέρει η έπιγραφή, που είναι στην κύρια είσοδο της μονής. Αργότερα προστέθηκε και το θόρειο κτίος, που καθιερώθηκε στον Άγιο Αντώνιο σε ανάμνηση της παλιής μονής. (Βλ. Στ. Σπανάκη, Τουριστικός - Ιστορικός οδηγός της Κρήτης, υπό έκδοση).

(5). Ο Μέρτζιος έχει δημοσιεύσει στα «Κρητικά Χρονικά» τις παρακάτω εργασίες του: 1) Νέαι ειδήσεις περί Κρητών εκ των Άρχείων της Βενετίας, Α. Μ. Δαμασκηνός, τόμ. Α'. 2) Β' Μαν. Θεοτοκόπουλος, Γ' Φιλόθεος Σκούφος, Δ' Γεράσιμος Βλάχος, τόμ. Β'. 3) Η Συνθήκη Ένετών - Καλλέργη, τόμ. Γ'. 4) Κατάλογοι των έν Κερκύρα και Ζακύνθη Κρητών προσφύγων τα έτη 1682—83, τόμ. Ε'. 5) Η έν Ήρακλείω μονή της Αγ. Αικατερίνης και 6) Χειρόγραφον εκ Χάντακος του 1624, τόμ. Στ'. 7) Οι Κρήτες τοξόται, τόμ. Η'. 8) Η διαθήκη ενός Κρητός ζωγράφου του 1546, τόμ. Θ'. 9) Ονομαστικός κατάλογος των έν Σούδα Κρητών του 1713, τόμ. Ι'. 10) Μία άγνωστος περιπέτεια της πόλεως Χανίων, τόμ. ΙΑ', 11) Πέντε διαθήκαι Κρητών από τα Άρχεία της Βενετίας, τόμ. ΙΒ', και 12) Η διαθήκη Γρηγορίου ιερέως του Μαρά του Κρητός 1704, τόμ. ΙΔ'.

(6). Από την ανακοίνωση του Μέρτζιου διαπιστώνεται ακόμη μιá φορά η σπουδαιότητα ιστορική σημασία, που έχει για την Ιστορία της Κρήτης ειδικά η αναδίφηση και η δημοσίεφηση των νοταριακών άρχείων της Κρήτης, που σώζονται στο Κρατικόν Άρχειο της Βενετίας και περιμένουν τρεις αιώνες τώρα την έρευνά τους από τους ειδικούς.

Ο Σπ. Θεοτόκης μās πληροφορεί ότι σώζονται στα Κρατικά Άρχεία της Βενετίας τα άρχεία 310 συμβολαιογράφων του Χάντακα, του Ρέθυμνου, της Σητείας και της Γεράπετρας, που καλύπτουν μιá χρονική περίοδο τεσσάρων αιώνων, από το 1271—1669. (Βλ. Σ. Θεοτόκη, Εισαγωγή εις την έρευνα των Μνημείων της Ιστορίας του Έλληνισμού και ιδία της Κρήτης έν τῷ κρατικῷ Άρχείῳ του Βενετικοῦ Κράτους, έν

Ἀπὸ τὴν ἔρευνα τοῦ Μέρτζιου στὰ ἀρχεῖα ἐνὸς μόνο συμβολαιογράφου μαθαίνομε πὼς τὴ σαραντάχρονη περίοδο 1538—1578 ὑπῆρχαν στὸ Χάντακα πολλοὶ ζωγράφοι, ἀφοῦ στὰ ἀρχεῖα τοῦ Μαρά ἀναφέρονται 41, σὰν συμβαλλόμενοι ἢ σὰν μάρτυρες στὶς συμβολαιογραφικὰς πράξεις ἄλλων. Πόσοι ἄλλοι ὅμως, ποὺ, ἢ δὲν εἶχαν σχέσεις μὲ συμβολαιογραφικὰς πράξεις, ἢ ποὺ τὰ συμβολαιογραφικὰ τους ἔγγραφα τὰ συντάσσαν σὲ ἄλλους συμβολαιογράφους (7), μᾶς εἶναι ἀκόμη ἀγνωστοί; Ἀναμφισβήτητα θὰ ὑπῆρχαν στὸ Χάντακα πολὺ περισσότεροι. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ τόσα μοναστήρια καὶ τίς χιλιάδες ἐκκλησίες τῆς Κρήτης, ποὺ οἱ περισσότερες κτίστηκαν στὰ χρόνια τῆς Βενετοκρατίας καὶ τροφοδοτούσαν μὲ ἐργασία τοὺς ζωγράφους, τὸ θρησκευτικὸ αἶσθημά τὴν ἐποχὴ ἐκείνη ἦταν πολὺ ἀνεπτυγμένο στὴν Κρήτη καὶ κάθε καλὸς Χριστιανὸς θεωροῦσε τὸν ἑαυτοῦ τοῦ ὑποχρεωμένο νὰ «ζωγραφίσει» τοῦλάχιστο τὴν εἰκόνα τοῦ προστάτη του ἀγίου, γιὰ νὰ εἶναι ἐν τάξει μὲ τὴ θρησκευτικὴ του συνείδηση (8). Ὑπῆρχε συνεπῶς ἐργασία γιὰ τοὺς πολυάριθμους ζωγράφους τοῦ Χάντακα, ποὺ, ὅπως φαίνεται, ἦταν καὶ ἀρκετὰ ἐπικερδῆς. Μάλιστα πολλοὶ ἀπὸ αὐτοὺς, φημισμένοι σ' ὅλο τὸν ἑλληνικὸ χῶρο, εἶναι γνωστὸ πὼς ἐργαζότανε καὶ ἔξω ἀπὸ τὴν Κρήτη, ὅπου ἄφισαν πολλὰ ἔργα, ποὺ μερικὰ σώζονται καὶ σήμερα. Ἄρα ἀνθοῦσε ἡ ζωγραφικὴ στὴν Κρήτη καὶ ὑπῆρχε παράδοση καλλιτεχνικὴ (9).

Στὸ καλλιτεχνικὸ ἐκεῖνο περιβάλλον γεννήθηκε καὶ μορφώθηκε καλλιτεχνικὰ καὶ ὁ κορυφαῖος ἀπὸ τῆ στρατιὰ ἐκείνη τῶν Κρητικῶν ζωγράφων ὁ

Κερκύρα 1926, σ. 78—87). Imbreviature τῶν νοταρίων τοῦ Χάντακα 1) Piero Scadron τοῦ 1271, 2) τοῦ Leonardo Marcello τοῦ 1278 — 1281 καὶ 3) τοῦ Benvenuto τοῦ 1301—1302 δημοσιεύτηκαν τελευταῖα στὴν Ἰταλία ἀπὸ τὸ γενικὸ διευθυντὴ τῶν Κρατικῶν Ἀρχείων τῆς Ἰταλίας Antonino Lombardo καὶ τὸν διευθυντὴ τοῦ Κρατικοῦ Ἀρχείου τῆς Βενετίας Raimon Morozzo della Rocca. Εἶναι ἐξαιρετικὰ πολύτιμα τὰ στοιχεῖα ποὺ μᾶς δίνουν τὰ ἔγγραφα αὐτὰ σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ τοπωνύμια καὶ τὰ οἰκογενειακὰ ἐπίθετα τῶν συμβαλλομένων.

(7). Μέσα στὴν περίοδο 1538—1578 ὑπῆρχαν στὸν Χάντακα ἄλλοι 24 συμβολαιογράφοι, ποὺ τὰ ἀρχεῖα τους σώζονται στὰ Κρατικὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας. Βλ. Σ. Θεοτόκη, β.π.σ. 78—85.

(8). Ὁ ἴδιος Κ. Μέρτζιος δημοσίεψε, ὅπως ἀναφέρω παραπάνω, στὰ Κρητικὰ Ἱστορικά, τόμ. ΙΔ', σ. 9—101 τὴ διαθήκη τοῦ ἱερέα Γρηγορ. Μαρά, τοῦ 1704, ὃς ὁποῖος διαθέτει στοὺς πολλοὺς φίλους καὶ συγγενεῖς του 80 εἰκόνες ἀγίων! Δηλαδή στὸ σπῆτι του εἶχε ὀλόκληρη πινακοθήκη. Μία μάλιστα ἀπὸ τίς εἰκόνες αὐτὲς ἦταν ἔργο τοῦ «κύρ Ἀγγέλου» τοῦ γνωστοῦ Κρητικοῦ ζωγράφου ποὺ ἔργα του σώζονται στὴ μονὴ Ὁδηγήτρια καὶ στὸ Βαρσαμόνερο.

(9). Ἀνάμεσα στοὺς 41 ζωγράφους, ποὺ ἀναφέρει ὁ Μέρτζιος στὴν ἀνακοίνωσή του, τρεῖς φέρουν τὸν τίτλο τοῦ δασκάλου τῆς ζωγραφικῆς: ὁ Τζανὴς Εὐρυπιώτης, ὁ Ἀνδρ. Κασωμάτης καὶ ὁ Ἰωάν. Στραβοσχιάδης. Ὑπῆρχαν συνεπῶς στὸ Χάντακα καὶ εἰδικευμένοι δασκάλοι τῆς ζωγραφικῆς. Ὁ Μέρτζιος μάλιστα πιστεύει, πὼς οἱ ζωγράφοι τοῦ Χάντακα ἦταν ὁργανωμένοι σὲ σωματεῖο, κατὰ τὸ πρότυπο τῆς *Arte de depentori* τῆς Βενετίας, ποὺ ἰδρύθηκε τὸ 1436 καὶ ποὺ ὁ καγωνισμὸς τῆς ἀπαιτοῦσε ἐπιτάχρουν μαθήτευση τῶν μαθητευομένων καί, ὕστερα ἀπ' αὐτή, ἔδιναν ἐξετάσεις καί, ἂν ἐπιτύγχαναν, ἐπαίρναν τὸν τίτλο τοῦ Capomastro ἀπὸ τῆ Σκόλα τῶν ζωγράφων, σὲ ἡλικία 21—23 χρόνων.

Πῶς συμβαίνει τώρα ὁ ὀρθόδοξος Γεώργιος Θεοτοκόπουλος, ὁ πατέρας του, νὰ δώσει στὸ παιδί του καθολικὸ ὄνομα; Τὴν ἐποχὴ ἐκείνη τῆς Βενετοκρατίας ἦταν συνηθέστατα τὰ βαπτιστικὰ ὀνόματα τῆς καθολικῆς θρησκείας ἀνάμεσα στοὺς φανατικὰ ὀρθοδόξους Κρητικούς καὶ πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς μάλιστα ἀφιέρωναν τὰ παιδιά τους στὸν Ἅγιο Φραγκίσκο, τὸν ταπεινὸ ἅγιο τῆς Ἀσίζης (10). Τὸ βαπτιστικὸ Ντομένικο—Μενεγῆς, ὅπως καὶ τὸ Φραγκίσκος, συνηθέστατα διδότανε τότε σὲ παιδιά ὀρθοδόξων, πιθανότατα ἀπὸ ἀναδόχους ποὺ ἀνῆκαν στὸ λατινικὸ δόγμα (11). Ὁ Μέρτζιος ἀναφέρει στὴν ἀνακοίνωσή του πολλὰ βαπτιστικὰ ὀνόματα Μένεγος ἢ Μενεγῆς ὀρθοδόξων Κρητικῶν, ποὺ ἐσταχυολόγησε ἀπὸ τὰ συμβόλαια τοῦ Μαρά. Ὑπόλειμμα τῆς μακρυνῆς ἐκείνης ἐποχῆς εἶναι καὶ τὸ οἰκογενειακὸ ἐπίθετο Μενεγάκης, κοινὸ σήμερα στὴν Κρήτη.

Συνεπῶς ἡ ἄποψη τοῦ Seb. Cirac Estopanan, Catedratico de Filologia Griega στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Βαρκελόνας, ποὺ ἀνακοίνωσε, ἐπίσης στὸ Κρητολογικὸ Συγέδριον, ὅτι ὁ Θεοτοκόπουλος ἦταν καθολικός, πρᾶγμα ποὺ ἐπιβεβαιώνει — κατὰ τὸν Estopanan — καὶ τὸ βαπτιστικὸν τοῦ ὀνόματος καὶ οἱ ἀρμονικὲς καὶ φιλικὲς σχέσεις, ποὺ εἶχε μὲ τοὺς Δομινικανούς καλογέρους τοῦ τάγματος τοῦ Saint Dominigue de Guzman δὲν μπορεῖ νὰ στηριχτεῖ, ἀφοῦ τὸ ὄνομα Μένεγος ἦταν κοινότατον στὴν Κρήτη τότε καὶ μεταξὺ τῶν ὀρθοδόξων σὰν τοὺς Μουσούρους, τοὺς Ράλληδες, τοὺς Βλάχους, τοὺς Καλλονάδες κλπ.

Τέλος τὴν προσωνομία Greco, μὲ τὴν ὁποία εἶναι σήμερα γνωστὸς ὁ Θεοτοκόπουλος στοὺς καλλιτεχνικοὺς κύκλους, στίς ἐγκυκλοπαίδειες καὶ στὴν ἱστορία, τοῦ τὴν ἔδωκαν οἱ δάσκαλοί του στὴ Βενετία, γιὰ νὰ τὸν ξεχωρίζουν ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἰταλοὺς μαθητές των. Πηγαίνοντας στὴν Ἰσπανία, ὅπου ἴσως ἦταν ἤδη γνωστὸς μὲ τὴν προσωνομία Greco, τοῦ πρόσθεσαν καὶ τὸ ἰσπανικὸ ἄρθρον El. (=ὁ) καὶ ἔτσι ἔμεινε στὴν ἱστορία El. Greco.

Ἡ Ἱστορία τῆς Κρήτης χρωστᾷ εὐγνωμοσύνην στὸν ἀκούραστο Κ. Μέρτζιο, ποὺ μὲ τίς ἐπίμονες ἐρευνές του στὰ Ἀρχεῖα τῆς Βενετίας, ἔχει ἀποκαταστήσει τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια σὲ πολλὰς περιπτώσεις.

ΣΤΕΡΓΙΟΣ ΣΠΑΝΑΚΗΣ

(10). «Στὴν ἑορτὴ τοῦ Ἁγ. Φραγκίσκου τρέχουν ὅλοι οἱ Ἕλληνες νὰ ἐπισκεφθοῦν τὴν ἐκκλησίαν του καὶ στίς πιὸ σοβαρὰς ἀσθένειες τῶν παιδιῶν τους εἶναι καθιερωμένο νὰ τὰ κάνουν ταξίμι σ' αὐτὸ τὸν ἅγιο καὶ νὰ τὰ ντύνουν τῇ στολῇ μὲ τὸ σκουφάκι», ἀναφέρει ὁ Benetto Moro στὴν ἐκθεσὴ του τὸ 1602. (Βλ. Σ. Σπανάκη, Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας, τόμ. Δ', σ. 87).

(11). Καὶ στίς ἡμέρες μας ὑπάρχει παράδειγμα στὴν Κρήτη Ἰταλοῦ ἀναδόχου ὀρθόδοξου παιδιοῦ, στὸ ὁποῖον ἔδωκε ὄνομα λατινικόν.

μαίστρο Μένεγος Θεοτοκόπουλος σγριγράφος, όπως υπογράφει ο ίδιος σάν μάρτυρας σέ συμβόλαιο τοῦ 1566.

Ποῦ γεννήθηκε ὁ Θεοτοκόπουλος;

Με τὰ στοιχεῖα ποὺ ἀνακοίνωσε ὁ Μέρτζιος δὲν λύεται δριστικὰ τὸ ζήτημα τοῦ τόπου τῆς γέννησής του. Πιθανὸν εἶναι νὰ γεννήθηκε στὸ Χάντακα, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Μέρτζιος, ὅπου εἶχε τὴν ἔδρα τῶν ἐπιχειρήσεών του καὶ ὁ μεγαλύτερος ἀδελφός του Μαγούσος, ἐνοικιαστής τῶν φόρων τοῦ Δημοσίου. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως, τόσο ὁ ἀδελφός του ὅσο καὶ αὐτός, ὁ Δομίνικος, νὰ γεννήθηκαν σὲ κάποιο χωριὸ τῆς περιοχῆς τοῦ Χάντακα, στὸ Φόδελε ἢ ἄλλου, καὶ μετοίκησαν ὅταν μεγάλωσαν στὸ σπουδαῖο καὶ τότε ἐμπορικὸ καὶ πνευματικὸ κέντρο ὅλης τῆς Κρήτης, πρὸς ἀναζήτησιν τύχης, ὅπως συμβαίνει συνηθέστατα καὶ σήμερα.

Γεγονὸς ἀναμφισβήτητο εἶναι, ὅτι τόσο ὁ ἀδελφός του ὅσο καὶ ὁ ἴδιος, Μένεγος, κατοικοῦσαν μόνιμα στὸ Χάντακα καὶ ἐκεῖ ἔμαθε τὰ γράμματα καὶ τὴ ζωγραφικὴ, τόσο, ὥστε νὰ ἀποκτήσει τὸν τίτλο τοῦ μαίστρου.

Ἔτσι μορφωμένος καὶ καταρτισμένος τεχνικὰ ἔφυγε ἀπὸ τὸ Χάντακα τὸ 1566 ἢ μετὰ τὸ ἔτος αὐτό, καὶ πῆγε στὴ Βενετία, ποὺ ἦταν τότε τὸ πνευματικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ κέντρο τῆς Κρήτης, ὅπως σήμερα ἡ Ἀθήνα. Ὁ μεγάλος Θεοτοκόπουλος, ποὺ ἀσφαλῶς εἶχε ἐπίγνωση τῶν τεχνικῶν ἱκανοτήτων του, ὅπως καὶ τόσοι ἄλλοι μεγάλοι Κρητικοὶ τῆς ἐποχῆς του, δὲν μποροῦσε νὰ ζήσει στὸ μικρὸ καὶ περιορισμένο κύκλο τῆς γενέτειράς του. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς σοφοὺς ἐκείνους Κρητικοὺς ἀκολούθησαν τὴν τύχη, ποὺ ὁ Stazio θρῖσκει στὸ Βιργίλιο: «ἔφερεν ἄλλου τὸ φῶς κι' αὐτὸς ἔμεινε στὸ σκοτάδι».

Δὲν ἦταν ὁ πρῶτος Κρητικὸς ζωγράφος ὁ Θεοτοκόπουλος, ποὺ πῆγαινε στὴ Βενετία γιὰ νὰ ἐργαστεῖ. Πρὶν ἀπ' αὐτὸν εἶχαν πάει κι' ἄλλοι. Ὁ Μάρκος Μπαθὰς ἐξασκοῦσε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ *dipintor* ἀπὸ τὸ 1560 στὴ Βενετία, ὅπου διατηροῦσε ἐργαστήριον, ὅπως καὶ ὁ Γεώργιος Σχορδύλης, κατὰ τὴς πληροφορίες τοῦ Μέρτζιου.

Ἀπὸ ἐκεῖ, ἀπὸ τὸ ἐργαστήριον τοῦ μεγάλου ἱταλοῦ ζωγράφου Tiziano, ὅπου ἐργάστηκε τέσσερα χρόνια, ξεκίνησε ὁ Θεοτοκόπουλος γιὰ τὴ μεγάλη καλλιτεχνικὴ καριέρα του, ποὺ καταπλήσσει σήμερα τὸν κόσμον μὲ τὰ ἀπαράμιλλα ἔργα του, στὰ ὁποῖα δὲν ἐλησιμόνησε ποτὲ τὴ βυζαντινὴ προέλευσιν τῆς τέχνης του, παρ' ὅλες τὴς δυτικὲς ἐπιδράσεις, ὅπως δὲν ἐλησιμόνησε καὶ τὴν ἐλληνικὴ - κρητικὴ καταγωγὴ του.

Οἱ διάφοροι βιογράφοι του καὶ κυρίως οἱ Ἕλληνες τὸν μεταδάφτισαν Κυριάκος, ὑποθέτοντας, ὅτι τὸ ἀρχικὸ βαπτιστικὸ του ὄνομα ἦταν Κυριάκος καὶ ὅταν πῆγε στὴν Ἰταλία καὶ στὴν Ἰσπανία τὸ ἔκανε Ντομίνικος, γιὰ νὰ τὸ προσαρμόσῃ στὸ καθολικὸ περιβάλλον ποὺ ἔζησε τὰ ὑπόλοιπα χρόνια τῆς ζωῆς του. Ὁ Μέρτζιος ἀπόδειξε μὲ τὸ συμβόλαιο τοῦ 1566, ὅτι τὸ ἀρχικὸ βαπτιστικὸ ὄνομα τοῦ Θεοτοκόπουλου ἦταν Ντομένικος - Μένεγος, καὶ ἔτσι υπογράφει ὁ ἴδιος σὲ ἐλληνικὸ συμβόλαιο, στὸν τόπον του, πρὶν νὰ γνωρίσῃ τὴ Βενετία καὶ τὴν Ἰσπανία.